

# Psihopatologija politike

## Abstract

### Psychopathology of politics

Representative democracy is not immune from the actual restoration of fascism. Political irrationality raises the individuals to whom we can ascribe a number of psychopathological symptoms. This poses questions of why a prominent part of population follows such individuals and whether we can speak here about mass psychopathology. The article ascribes the causes to the rise of individualistic partition and to the disintegration of community into the crowd of un-socialised infantile individuals and authoritarian personalities who are not capable of accepting the burdens of responsibility, and are therefore resorting to the emotional release of hate speech. It can be solved only within radicalised democracy on the basis of the recuperation of community and an inclusive pluralistic society, which is overcoming neoliberal individualism.

**Keywords:** fascism, neoliberal individualism, recuperation of community, psychopathology of masses

*Darij Zadnikar is a lecturer at the Faculty of Education (University of Ljubljana), former editor of the Journal for the Critique of Science, activist and author of numerous scientific articles on political philosophy. (darij.zadnikar@gmail.com)*

## Povzetek

Predstavniška demokracija ni imuna pred aktualno populistično obnovo fašizma. Politična iracionalnost povzdigne posameznike, ki jim lahko pripišemo vrsto psihopatoloških simptomov. Vprašanje je, zakaj velik del populacije sledi takšnim posameznikom, in ali lahko govorimo o množični patologiji. Članek razloge pripiše krepitvi individualistične razdrobljenosti in razkroja skupnosti v množico nesocializiranih infantilnih posameznikov in avtoritarnih osebnosti, ki niso sposobni sprejemati bremena odgovornosti in se zatekajo k čustvenemu sproščanju sovražne govornice. Rešitev je v radikalizaciji demokracije na podlagi rekuperacije skupnosti, inkluzivni pluralni družbi in premagovanju neoliberalnega individualizma.

**Ključne besede:** fašizem, neoliberalni individualizem, rekuperacija skupnosti, psihopatologija množic

*Darij Zadnikar je predavatelj na Pedagoški fakulteti v Ljubljani, dolgoletni urednik Časopisa za kritiko znanosti, aktivist in avtor številnih strokovnih besedil s področja politične filozofije. (darij.zadnikar@gmail.com)*

## Demokracija in renesansa fašizma

Zdi se, da politična iracionalnost dvajsetega stoletja, ki je dosegla vrh v fašizmu in katastrofi druge svetovne vojne, pred tem pa v ekonomskih kolapsih kapitalizma in ponesrečenih poskusih socialnih transformacij, ni izkoreninjena in da smo po svetovni ekonomski katastrofi leta 2008 priča ponovnemu vstajenju fašističnega nasilja, ki se bliskovito vzpenja iz psihopatoloških okvirov vsakdana do vrhov oblasti, ki potem s trdo roko obvladujejo morebitna odstopanja od normalizirane patologije vsakdana. Posebneži z roba družbe postanejo njena norma, ki se ji z neverjetno lahkotnostjo prilagajajo še včeraj povsem »normalne« množice. Normalnost rodi nasilje, ki edino lahko ustavi raznolikost človeških izkušenj in kultur, izraščajočih iz njih. V tej nasilniški enakosti postanejo razlike okoliščin našega življenja povsem irelevantne. Razlika s tistimi, ki imajo več, ker imajo oni spodaj manj, pa se razkroji v ideoloških blodnjah.

Filozofi in filozofinje imamo nehvaležno dolžnost, da gojimo skepticizem do zveličavnih vrednot, kot je to demokracija, pa tudi do njenih ekscesnih rezultatov, v katere jo pripelje drhal. K temu nas zavezuje Sokratova usoda, ki ga pogubi prav kriza demokracije po diktaturi trideseterice, in Hipatije, ki jo umori in razkosa drhal kristjanov. Aristotelovim pomislekom o demokraciji<sup>1</sup> zato ni treba veliko dodati, ne glede na časovni prepad. Seveda pa ta skepticizem do demokracije ne pomeni zavračanja, temveč je celo njena intelektualna predpostavka. Metodični skepticizem je vgrajen tudi v moderno znanost kot njeno nujno epistemološko in metodološko izhodišče. Tako kot znanost ni zgolj kopičenje spoznanj in napreduje skozi kritične obrate, ki jih zaznamo od Descartesovih zasnutkov, prek Kantovega določila spoznavnih mej, do Kuhnove opredelitve znanstvenih prevratov, je tudi demokracija zajeta v zgodovinsko nepremočrtno gibanje. Zakaj bi potem dogmatizirali demokracijo v neko samoumevno, šolniško sprejemljivo in ideološko utemeljeno definicijo? Demokracija se je vedno izkazala kot agonalni proces bodisi praviloma razredne, družbene substance bodisi formalno kot proces deteritorializacije, ki jo v smeri absolutne demokracije pelje multituda, in reteritorializacije, ki jo v imenu umiritve revolucionarnih dosežkov in ne zgolj konservativizma uresničuje konstitucionalizacija dosežkov.

Danes se poskuša rešiti nedolžnost demokracije tako, da se za iracionalnost množic obtožuje populizem, ki naj bi ji bil tujek, kar pa ne drži povsem. Demagogija posameznikov, ki imajo moč naslavljanja, je v določenih okoliščinah plodna podlaga populizma, ki zajame tiste spodaj. Moč uspešnega nagovarjanja od zgoraj pa praviloma temelji na demokratičnih ritualih. Je razlika med ljudstvom, ki je sposobno tvoriti politično telo, tudi tako, da svoji pluralnosti izoblikuje ustrezen institucionalni okvir, in drhaljo, ki se prepusti procesu homogenizacije in podredi

---

<sup>1</sup> Aristotel v *Politiki* (1988: 1304b in 1305a) pokaže npr. na prehod demagogov v samodržstvo.

tej ali oni patriarhalni pošasti. Gre za razliko med samodoločajočo aktivnostjo in pasivnim sledništvom (*Gefolgschaft*). Koliko referendumov je npr. razpisala slovenska skrajna desnica, da bi iz ljudstva naredila ideološko obvladljivo drhal? Nemir v sebi razdrobljenega ljudstva je kreativna moč ne glede na to, da v zgodovini lahko pripelje do destruktivnih in nasilnih trenutkov, v revolucije, ki se praviloma iztečejo v regresije kontrarevolucije. Drhal, ki jo spodbujata moralna panika in sovražna govorica, pa je vedno zgolj destruktiven instrument avtoritarnih posameznikov in elit, ki jih ti zastopajo. Obstoječa oblika predstavniške demokracije komajda lahko ustavi tovrstni razkroj družbenih vrednot v stanje nasilja in razkroja. Pogosto je celo zagotavljala pravno-institucionalni okvir za nastanek političnih ekscesov. Fašistične diktature dvajsetega stoletja, razen primerov vojaških diktatur v Španiji, na Portugalskem in pozneje v Grčiji, so zrastle iz demokratičnih volilnih postopkov. V specifičnih okoliščinah, ki jim demokratična konstitucija ni bila kos, do te mere, da nacisti v Nemčiji niso imeli potrebe, da bi odpravili weimarsko ustavo, ki naj bi v času svojega nastanka veljala za eno bolj demokratičnih.

Očitno je, da ob vprašanju demokracije potrebujemo opredelitev politike in vloge ljudi, ki jo tvorijo. Tu se nam takoj razkrije defektnost sodobne predstavniške demokracije, pa tudi individualiziranega volilnega telesa, ki ga zahodna civilizacija postavlja za svetovni zavezujoči standard. Po Aristotelu je politika reševanje skupnih zadev v polisu v skladu z vrlino in ciljem dobrega življenja. In če skupne zadeve oz. zadeve skupnosti rešujemo skupaj, potem gre za demokratični postopek, ki pa zadeva določena pravila, ki niso zavezana ritualiziranim in institucionaliziranim postopkom, marveč na univerzalnih pravilih pragmatike, ki jih Habermas (1983: 73–74, 88–89) označi za *idealno govorno situacijo (IGS)*. Tisto reteritorializacijo, ki vključuje ali omogoča to merilo, upravičeno označimo za demokratično institucijo ali postopek. S tega stališča je *izkušnja* demokracije nekaj, kar izvorno nima zveze z državo in njeno ustavnopravno ureditvijo, temveč z družbenim tkivom, tam, kjer izkušamo skupnostno odločanje, prijateljstvo, ne nazadnje usklajevanje in medsebojno vzgojo v odprti družini. Tu se godi *civic education*, ki jo v slovenskem prevodu ideološko sprevržemo v »državlansko vzgojo«. Država je praviloma problem in ne rešitev uganke demokracije, saj uzakoni in normalizira avtoritarna hierarhična razmerja, ki se največkrat ukvarjajo z lastno represivno ohranitvijo, predvsem pa ne izpolnjujejo minimalnih meril IGS-a.

Takoj ko pozabimo, da politika obstaja že spodaj in da nima zveze s tistim, kar se gredo elite zgoraj, ki nam hočejo priskutiti politiko nasploh in ne zgolj njihove mahinacije, obenem pa nam privzgojiti dolžnost do volilnega rituala, ki vedno znova obnovi to ali ono, v osnovi enako garnituro oblastnikov, lahko upravičeno dvomimo o resnični demokratičnosti. Politika se torej na eni strani reducira na ciklični festival političnega marketinga, na drugi pa služenju dejanski ekonomski moči, ki jo tkejo bolj ali manj anonimne globalne mreže korporacij, institucij, privatiziranih postkolonialističnih držav in njihovih vojaštev. To služenje se dokazuje z ideološko, skorajda versko vnemo pri zagovarjanju in uresničevanju neoliberalnih

premis. Celo pri najbolj kritičnih zadevah, kot je npr. grška dolžniška kriza, se ne prisluhne ekonomski argumentaciji, niti demokratični volji,<sup>2</sup> ampak se prepusti iracionalnemu gonu, ki tako kot nekoč Hipatijo trga možnosti racionalnega delovanja in sobivanja. V tej igri za prestol se potencialno ljudstvo, še zlasti tisto, ki noče postati drhal, umakne v apolitično pasivnost, ki pa je poznejša podlaga neumne drhali in njene sle po vodji. Norost, skratka!

## Dvoumnost norosti

Semantična dvoumnost norosti nam preprečuje pot do preprostih sklepov o njeni vlogi v politiki. Z oznako »noro« lahko nekaj z gnusom zavračamo, ali pa povsem nasprotno, sprejemamo z navdušenjem. O usodi norcev nam je precej povedal že Michel Foucault.<sup>3</sup> Ko antropolog Eduardo Viveiros de Castro poroča o perspektivizmu »amerindijancev« (de Castro, 2014: poglavje *Perspektivizem*), ki ga zmorejo šamani, katerih naloga je prestopanje med svetovi in poročanje s teh različnih perspektiv, se le stežka ubranimo skušnjavam psihiatričnega diskurza. Dvorni norec, ki na dvoru edini lahko govori resnico vladarju v obraz, je pravzaprav tudi edino politično osamelost bitje v okolju srednjeveške katoliške hinavščine. Govoriti resnico, ki je ne tvorijo zgolj izražena dejstva in mnenja, temveč tudi tehtne argumentacije, so temelj sporazumevanja, ki pelje k trdnemu, četudi praviloma začasnemu konsenzu. Dvorni norec zato sam na sebi ni norec, razen po tem, da vztraja v nemogočem položaju, v katerem nima sogovorca in lahko le upa, da bo prišlo do ključnega trenutka obrata, ki ga poznamo iz Andersonove pripovedke o cesarjevih novih oblačilih. Dolej pa njegova osamelost celo priča o »dobrohotnosti« vladarja. Ritualizirana demokracija pozne moderne, ki jo obvladuje spektakulska industrija, na podoben način proizvede norce, ki vztrajajo pri racionalnosti, ki jo izpeljejo iz neskladja med obstoječim in upanjem, na dejanskem, skratka. Takšne kritične intelektualce se lahko tolerira, da bi pričali o »demokratičnosti« režima, a so tudi prepuščeni grozečemu posmehu drhali. Med šamani, dvornimi norci in kritičnimi intelektualci s stališča posredovanja perspektive ni posebne razlike. Pri vseh gre za to, da prestopajo meje zato, da nam s sporočanjem z one strani pomagajo premikati in rahljati ali celo podirati te meje. Druga strategija je temu nasprotna, ker absolutizira meje tako, da drugo stran utiša in ji ne prizna nikakršne spoznavne veljave.<sup>4</sup>

---

<sup>2</sup> Janis Varufakis ob več priložnostih poudarja to nezainteresiranost evropskih politikov in »pogajalcev« upnikov za ekonomsko in politično argumentacijo in njihovo iracionalno vztrajanje pri podreditvi in socialnem uničenju Grčije, ki v končni instanci ne koristi nikomur.

<sup>3</sup> Foucault v *Zgodovini norosti v času klasicizma* ne rekonstruira oblasti skozi norost v moderni politiki, a vseeno: »Zdravnikova osebnost ni določala norosti zato, ker bi jo poznala, temveč zato, ker jo je obvladovala.« (Foucault, 1998: 231)

<sup>4</sup> Gre za *epistemočid*, o katerem piše Boaventura de Sousa Santos (2014).

Veliko zapiranje norcev v času rojstva moderne, ko se jim vzame glas (pogosto pa tudi pravico do življenja) in pozneje, ko se jih z novonastalim psihiatričnim medicinskim diskurzom reinterpreтира v duševne bolnike, ni zajelo zgolj posebnežev in drugačnih po svojem obnašanju in takšnem ali drugačnem »bizarnem« odstopanju iz množic, temveč tudi tiste, ki so odstopali od uveljavljenih ideoloških oz. antipolitičnih norm. Tu ne mislim zgolj na prikladno zapiranje neugodnih intelektualcev v sovjetske psihiatrične ustanove, ampak prav tako na podobne metode izolacije staroselcev in drugih pripadnikov kultur, ki so bili pod pritiski asimilacije. Tudi pri nas zaznavamo lahko preusmerjanje romskih otrok v šole s »prilagojenim« programom zgolj zato, da se »normalni« šoli ne bi bilo treba prilagoditi. Vrhu vsega pa so bile še pred slabim stoletjem težnje žensk k svobodi in enakopravnosti pogosto »nagrajene« s psihiatrično obravnavo. Pri tem ne gre povsem zanikati medicinskega diskurza o duševnem zdravju, a vseeno so nevrotični simptomi žensk iz srednjega razreda v okolju prepovedi užitka in želje, ki jih prebiramo pri Freudu, kontrastni podobam sodobnih depresij, v katere šteje isti premožni razred, ki ne najde smisla, a tokrat v okolju zapovedi uživanja in srečnega potrošništva. Spremenjene družbene okoliščine v tem primeru proizvedejo sebi ustrezne »bolezni«. Težnje onih, ki se hočejo znebiti duševnih tegob tako, da se angažirajo za spremembe v družbi, se z oblastnega vrha zlahka označijo za psihopatološka. Spreminjanje najboljšega od vseh mogočih svetov oziroma zahodne kapitalistične družbe se »diagnosticira« za nemogoče in kot norost. Težava je v tem, da je taista »idealna« družba, ki z razkrajanjem medčloveških razmerij v skrajni egoistični individualizem, ekološko destrukcijo planeta, z izčrpavanjem ljudi z delom v družbi brez dela, imperialističnimi vojnami in globalnimi nesorazmerji, poglobljanjem neenakosti, neenakopravnosti, širjenjem družbe nadzora, bebaste kulturne industrije itn., dejansko globoko iracionalna in samodestruktivna. Izjemni naporu kulturne in šolske industrije, političnih in ekonomskih marketinških kampanj in vseh mogočih ideoloških aparatov in postopkov so usmerjeni v normalizacijo te samodestruktivne iracionalnosti. Prav to je razlog izstopajoče podobe psihopatoloških pojavov in njihovih nosilcev v sodobni politiki.

O norosti, tukaj v pomenu duševne bolezni, je pri zgodovinskih osebah dovolj pričevanj. A značaj njihove norosti je vendarle največkrat določen z njihovo nesposobnostjo, da omejijo svoje strasti, kar jim je omogočila bolj ali manj neomejena oblast. Aleksandra Makedonskega ženejo značilno mladostniške težnje. Neron pretirava v umetniškem performansu. Je Henrik VIII. blaznež? Napoleon »zaslužen« in Hitler »demoničen« diktator? Kakršna koli izpeljava sklepov iz anekdotskih zgodovinskih primerov je skrajno dvomljiva. Različne zgodovinske in kulturne okoliščine, razmerja politične moči, predvsem pa nepredvidljivih naključij, ne omogočajo resnega sklepanja in posploševanja. Dvoumnost norosti, ki zajema bodisi navdušenje bodisi zavračanje, nam preči pot do jasnih opredelitev vloge norosti v politični zgodovini. Norost je tako v izjemnih junaških podvigih kot tudi v zavrženih zločinih. Je raba termina »norost« potemtakem tu zato, da bi prikrila našo

strahopetnost in lenobo, da se premaknemo onkraj kakršne koli meje varnosti in udobja? Seveda pa takšen premik, spomnimo se na Kanta,<sup>5</sup> predvideva drznost mišljenja, anticipacijo delovanja. Morebiti je zato ljudstvo lahko noro, drhal pa mora zgolj slediti norcu. Winston Churchill je bil skrajno konservativen politik, zakrivil je hude politične in vojaške napake in zločine, osebno ga je mučila depresija, a je nesporna zgodovinska osebnost, ki ji zaslug v drugi svetovni vojni ni odrekal niti ideološko nasprotni komunistični blok. Skrajna omejitev, pred katero je bil postavljen njegov ideološki okvir, je bila možnost nacistične invazije Britanije in poraz v vojni z Nemčijo. Ta je omogočila poznejšo »nenačelno« koalicijo s Stalinovo Sovjetsko zvezo, brez katere bi bila Hitlerjeva Nemčija nepremagljiva. Kljub zgodovinski zmagi v vojni pa so ga takoj leta 1945 na volitvah premagali laburisti. Churchillovo zmagoslavno vodenje ni zadoščalo, da bi mu ljudje slepo sledili. V istem času se je pri zavezniških silah ustalilo prepričanje, da pa za nemški narod velja načelo kolektivne krivde in da se mu odreka suverenost, ker je podlegel skušnjavi biti brezumna drhal, ki je potrebovala vodjo.

## Razpiranje centralne črne luknje

Že Charlie Chaplin je v *Velikem diktatorju* (1940) pokazal na komično podobnost med njim in Hitlerjem. In nista bila zgolj Hitler in Mussolini smešna pajaca, če že s težavo odmislimo njune zločine. Skorajda vseh avtoritarnih samodržcev se drži ta ali ona (tragi)komična lastnost, poleg njihove paranoidne narcisoidnosti in vrste psihopatoloških simptomov. Osupne pa nas, da ljudje ne uvidijo, da je cesar nag. Ne gre le za to, da se sprenevedajo, gre za to, da tega v resnici ne vidijo, ker so privolili v statiranje v zgodovinski tragikomediji. Ne nastopa le diktator pred množico, velja tudi nasprotno, množica nastopa zanj. Psihologija množic, ne samo zaradi emocionalne indukcije, ampak tudi zaradi globoko vsajenih frustracij, je še vedno bolj preprosta in zato bolj dostopna manipulaciji, kot če imamo pred sabo zgolj posamezno osebo. Ne glede na svoj pionirski značaj in problematični vulgarni materializem je v tem pogledu nepogrešljivo delo Wilhelma Reicha in njegove *Množične psihologije fašizma* (1933). Četudi so poznejši teoretski prispevki Theodora W. Adorna, Maxa Horkheimerja in njima bližnjih teoretikov daleč presegli Reichove analize, pa je njegova prednost vendarle v tem, da je s seksualno bedo, ki je peljala v avtoritarno patologijo, soočal na ravni dejanskega razrednega boja in organiziranja *Sexpola* (Deutschen Reichsverband für Proletarische Sexualpolitik/Združenje nemškega rajha za proletarsko seksualno politiko). Njegove freudomarksistične analize razredne zavesti in nalog razrednega boja ter antifašizma so ne glede na množični odziv še najmanj navdušile Nemško komunistično partijo (DKP), ki se

---

<sup>5</sup> Gre za njegov *Odgovor na vprašanje: Kaj je razsvetljenstvo?* iz leta 1783 (Kant, 1987).

je ostro odzvala na njegov revizionizem. Komunistična partija Danske, kjer je bil tedaj v izgnanstvu, pa ga je izključila iz svojih vrst, ne da bi bil njen član. Ta odziv je potrjeval poznejše analize Adorna in Horkheimerja, da je v temelju problema *avtoritarnost*, kateremu so s stalinizmom zapadle tudi komunistične stranke,<sup>6</sup> podobno kot njim sovražen fašizem. Nedaleč od enakega avtoritarizma je bilo tudi psihoanalitično združenje s Freudom na čelu. Čeprav je »psihoanalitsko razsvetljenje« (Dahmer, 2001) s svojo kritiko kulture omogočilo povezavo z naprednimi sociološkimi teorijami in političnimi gibanji, se je Freud v začetku tridesetih let, ko je nacistično barbarstvo izvajalo zadnje nasilniške poteze k oblasti, od naprednih gibanj v politiki, kulturi in psihoanalizi izrecno distanciral in zavzel za scientistično, svetovnonazorsko in politično nevtralnno psihoanalizo. Zato Reicha niso ogrožali zgolj nacisti, ekskomunicirali komunisti, prav tako so ga izključili tudi iz psihoanalitičnega združenja. Freud se ni distanciral zgolj od psihoanalitične politične levece, v začetku tridesetih je prekinil zvezo tudi z avantgardnimi umetniki, ki so, tako kot André Breton, našli navdih v njegovih teorijah. Psihoanaliza kot teorija kulture (in politike) in ne zgolj teorija osebnosti odtlej ni bila več v domeni psihoanalitičnega *mainstreama*, ki se je vrnil skorajda na svoje začetke, na medicinsko psihoterapijo. Takšna depolizirana znanost lahko norost fašizma omeji zgolj na psihopatološke značilnosti vodij in drugih posameznikov, noče in ne more pa pojasniti norosti množic v povezavi s širšimi družbenimi in zgodovinskimi determinantami. Seveda: če je ta množica sploh nora v psihopatološkem pomenu. Težava je tudi v dihotomnem medicinskem konceptu zdravljenja in bolezni, torej tudi »normalnosti« in duševne bolezni. Od *Dialektike razsvetljenstva* naprej, pa vse do Deleuzovega in Gauttarijevega koncepta *mikrofašizma*, se utrdi spoznanje, da je normalnost tista, ki proizvede iracionalno, da med vsakdanjim življenjem in ekscesnostjo politike obstaja kontinuum. Fašizem je imanentna, kancerogena bolezen družbe na vsakdanji mikroravni, kjer se rodi želja po zatiranju želja, ki šele pozneje najde sinergijo z ideološkim vrhom, ter postane eventualno orodje totalitarizma. Če je totalitarizem zunanja zatiralska moč države, izraščča fašizem od znotraj in od spodaj, ima nujno »ljudski« značaj. Adorno in Horkheimer osumita avtoritarno osebnost, ki jo proizvaja patriarhalna družina in podpira kulturna industrija, a fašizem se razraščča pritlehno in molekularno na vseh mogočih ravneh, v šolah, selekciji intim, narodnozabavni glasbi, pivskih družbah, navijaških tolpah, verskem »tradicionalizmu«, domoljubju, resničnostnih šovih, hitri prehrani, pomanjkanju volje, poguma in časa, da bi karkoli premislili:

Toda fašizem je neločljiv od razširitve molekularnih žarišč v interakciji, ki preskakujejo od točke do točke, *preden* začnejo zveneti skupaj v nacionalno socialistični državi. Podeželski in mestni ali četrtni fašizem, mladinski fašizem

---

<sup>6</sup> Zato so se že starejši očitki anarhistov marksističnemu komunizmu, da je ta avtoritaren in hierarhičen, v tistem trenutku izkazali za zelo utemeljene.

in fašizem vojnih veteranov, fašizem Levice in fašizem Desnice, fašizem para, družine, šole in pisarne: vsak fašizem definira mikro črna luknja, ki stoji zase in komunicira z drugimi, preden ni v resonanci z veliko, generalizirano centralno črno luknjo. (Deleuze in Guattari, 2005: 214)

»Velika, generalizirana centralna črna luknja« je po katastrofi vsega kriva. Takšna je bila splošna racionalizacija nacističnih zločincev, ki so se izkazali za »navadne in normalne« povprečne malomeščane, ki jih je tok zgodovine sicer malo zanesel. Hannah Arendt v tem smislu, ko spremlja Eichmannov proces (Arendt, 2007), govori o »banalnosti zla«, kjer so v ospredju neideološki motivi poslušnosti in karierizma in ne nacistični antisemitizem. To banalno zlo je zelo dobro razkrila [zlovenija.tumblr.com](http://zlovenija.tumblr.com), spletna stran, ki je objavila množico skrajno sovražnih, agresivnih in sploh grozljivih izjav Slovenk in Slovencev, ki so jih praviloma objavljali na družbenem omrežju Facebook. Fotografije so pokazale mlade ljudi, pogosto s svojimi otroki, »navadne« obraze z ulice in soseske, uniformirane v cenениh hipermarketih in ne v kakšnih skrajnodesničarskih »domoljubnih« in »identitarnih« subkulturnih tolpah. Na fotografiji smo videli mlado mater s svojim malčkom v naročju, spodaj pa njen komentar, da je treba »s šmajserjem pobiti vse te begunce«. Videli smo celo izjavo, da je treba »obesiti tudi otroke«. <sup>7</sup> Te atomarne črne luknje so se s pomočjo znanih slovenskih strank in potencialnih vodij »naroda«, komercializiranih in banaliziranih medijev, spodbujanega verskega ekskluzivizma itn. že združile v molekularno mrežo slovenskega fašizma, ki se je normaliziral najprej na subalterni ravni, in se od tod vzpenjal po institucijah navzgor. Indikativna je bila tudi aktivna podpora tožilstva, češ da za opredelitev kaznivega sovražnega govora potrebujemo poznejše udejanjenje. Na splošno je prisotna izjemna pasivnost pravosodja, ki za zdaj še ni sankcioniralo tovrstnih izjav. Zato so fizični napadi na migrante in njihove podpornike v Sloveniji, kot tudi v vsej Evropi, postali vsakdanji.

Najbolje bo, da zavrnamo predpostavko, da ljudi v takih primerih žene neka kšen psihopatološki oz. bolezenski gon, ne zato, ker bi bili duševno zdravi, ampak zato, ker obstaja neki kontinuum, kjer smo vsi ljudje izpostavljeni takšnim ali drugačnim telesno-duševnim tegobam, kjer nekateri sicer lahko zapadejo v takšno robno stanje, da niso zmožni presoje o sebi in o svojih razmerjih z okolico in imajo zato tudi omejeno odgovornost. Je nacistični terorist Anders Behring Breivik duševni bolnik? Prva sodna ekspertiza ga je označila za shizofrenika, a so poznejše to ovrgle in zaznale le narcisistične osebnostne motnje. Tudi sam je zavračal poskuse, da bi ga označili za duševno bolnega. Ravnanja, vključno s poznejšimi, ko je bil zaprt po množičnem pokolu, ki ga je zakrivil, ne kažejo, da bi šlo za človeka, ki se ne zaveda teže svojih dejanj. Prav nasprotno! Zaveda se in jih ne obžaluje. V

---

<sup>7</sup> Večina teh izjav je bila pozneje umaknjena s spleta, tudi z *Zlovenije*, a so še vedno del vsakdana forumskega podzemlja, ki ga omogočata domnevna anonimnost uporabnikov in »nemarnost« spletnih administratorjev.



tem pa ne moremo opredeliti duševne omejenosti, temveč moralno omejenost. Razlika je v tem, da se moralne odgovornosti odrečemo sami in zavestno ter za to prevzemamo odgovornost. Zato je Breivik pripravljen biti v zaporu, obenem pa ga je skrbelo, da ga ne bi vtaknili v kakšno psihiatrično ustanovo. Njegov fašizem je jasen in sega od zavračanja liberalnih idealov do zagovarjanja tradicionalizma in konservativizma, prek rasizma, do pokola neoboroženih ljudi, tudi otrok. Ni treba prav posebno veliko brskati po spletnem podzemlju raznih skupin, ki zagovarjajo sovraštvo do tujcev, samostojnih žensk, istospolnih, hendikepiranih itn., da ne bi našli idoliziranja njegove podobe.

## Moralno brezno

Kaj razlikuje subalterni fašizem posameznikov, ki ga najdemo v raznih spletnih komentarjih, gostilniškem modrovanju, nogometnih frustracijah, od Breivikovega dejanja? Razlika je seveda pomembna: gre za razliko med izjavo in dejanjem, a tudi za razliko med subalternim in javnim. Med »Vse te begunce bi pobil!« in Breivikovim množičnim pobjem obstaja razlika, ki jo ljudje (male črne luknje) jasno identificirajo: »On si upa.« Gre za »pogum«, da prekoračiš mejo med molkom in izjavo, med gostilniškim kvantanjem in javnim nastopom, kar lahko pozneje pelje k prekoračitvi meje med izjavo, ki vsebuje zločinsko namero, in samim dejanjem. Spomnimo se izjav volivcev nekdanjega slovenskega politika Zmaga Jelinčiča »Plemenitega«. Zanje je bilo pomembno, da si ta upa izreči, kar je njim veljalo za subalterno resnico. Ampak, kaj je njim preprečevalo, da je tudi sami že pred tem javno ne izrazijo in prestopijo omejenih in domnevno varnih krogov? Pri Donaldu Trumpu srečamo podobne izjave. Ne gre zgolj za to, da ljudje v njem najdejo sinergijo z avtoritarno črno luknjo, kot tudi za to, da ta ne pristaja na politično korektnost, ki jo je v ZDA vzpostavil demokrasko-republikanski politični establišment. Tu se Trump ne razlikuje od Erica Cartmana iz *South Parka*, ki prav tako nebrzdano ruši vse, kar naj bi veljalo za spodobno. Razlika je le v tem, da je Eric Cartman otrok iz risanke, Trump pa, četudi infantilni, izvoljeni predsednik najmočnejše države. Ne ustavita ga lastna bizarnost in groteskna podoba, ki jo zaznavajo z one strani meje spodobnosti. Množicam ponudi norost, ki sicer ne osvobaja, a zato sprošča. Pri osvobajanju moramo biti toliko nori, da naskakujemo obzidja mogočega in tvegamo. Pri tem prevzamemo odgovornost, iz katere bi izšlo zgodovinsko učenje. Potrebna je presoja, tudi o morebitnih žrtvah. Pri sproščajoči norosti pa ne moremo mimo pavijanov, ki jih je proučeval stanfordski nevroendokrinolog Robert Sapolsky,<sup>8</sup> ki je fiziološke posledice stresa, frustracije in nasilja povezal s socialno hierarhijo, v kateri velja pomanjkanje obvladovanja lastnega okolja. Da ne bi bil

---

<sup>8</sup> Ker nismo naravoslovci, je za našo rabo primeren dokumentarec *Stress, Portrait of a Killer* iz leta 2008, ki je javno dostopen na <https://youtu.be/eYG0ZuTv5rs> (10. oktober 2016).

kdo užaljen zaradi primerjave s primatskim sorodstvom, je treba omeniti, da so bile identične povezave med stresom, boleznijo in hierarhijo raziskane pri britanskih javnih uslužbencih.<sup>9</sup> Z enakimi rezultati.

V sodobni predstavniki politični demokraciji se je utrdilo prepričanje, da gre za marketinško podprto igro, kjer se zмага zaradi javnega mnenja oziroma ugajanja množicam. Tudi nekoč leve socialistične in socialdemokratske stranke se gredo predvolilno ugajanje, pa četudi se pri tem dvori subalternemu protofašizmu. Politična odgovornost ljudstva, ki se je v pomembnem deležu razkrojilo v drhal, se nadomesti z odnosi z javnostjo (PR – *public relations*). V tovrstni demokraciji gre pravzaprav za *antipolitiko*, ki jo omogoča izginjanje zgodovine v neposrednem »digitalnem času« poplave razdrobljenih informacij (Castells, 2009). V svetu domnevnih tržnih in tehnokratskih nujnosti je politika kot skupno odgovorno sooblikovanje pogojev življenja povsem odveč in nadomestljiva z reguliranimi avtomatizmi prilagajanja. Na vseh ravneh se sprejema kopica biooblastnih uredb in normativov, ki reproducirajo »nujnosti«. Ljudje se morajo na vseh ravneh življenja vseskozi le prilagajati različnim regulacijam, ki v osnovi določajo hierarhije, kdo sankcionira in kdo je sankcioniran. V takšnih okoliščinah imajo ljudje le redko priložnost vplivati ali sooblikovati neke uredbe.<sup>10</sup> Če pa že je ena »generacija« imela možnost, da jih sprejme, jih druga lahko le podeduje kot izgotovljene imperitive. Posledično so ljudje pasivizirani, apatični in cinični, prepuščeni lastnim depresijam in maničnemu potrošništvu, kjer izkušajo psevdoaktivnost, ki nadomešča arhaično socialno delovanje.

V sodobni družbi je hierarhijo osebne odvisnosti zamenjala anonimna administrativno-tehnološka hierarhija, ki jo – tudi kot nasilje – nad nami izvajajo naši kolegi, ki uresničujejo kodificirane imperitive. Temu primerno se je prilagodila tudi vzgoja, kjer otroke od malega vključujemo v institucionalizirane in nadzorovane dejavnosti. Otroci medsebojnih razmerij tam ne sooblikujejo avtonomno, tako kot nekoč na dvorišču, ampak se zgolj prilagajajo in sledijo navodilom. Enako je tudi pozneje v šoli, v pisarni, v vojski in na univerzi. S tem je institucionalizirana infantilnost, ker nikoli ni bilo priložnosti za soupravljanje v življenju in pri učenju ali delu. Odgovorno odločanje in s tem razvoj moralne osebnosti je v takšnem sistemu povsem odveč. Višek infantilizirane populacije je, ko družbenost, ki je vezana na komunikativne kompetence življenjskega sveta (*Lebenswelt*), zamenjajo s pasivnim spremljanjem resničnostnih šovov, v katere se je spremenila tudi (anti) politika. Spraševanje takšnega sistema v imenu dejanske politike in avtonomne morale postane težavno, pogosto pa se ga tudi sistematično preganja tako, da se ga ignorira, marginalizira in smeši. Preostali infantilizirani osebki, ujeti v ekstre-

---

<sup>9</sup> Gre za Whitehall I in II študije, zdaj pod vodstvom Michaela Marmota, profesorja epidemologije in javnega zdravja na Londonskem univerzitetnem kolidžu (University College London).

<sup>10</sup> Ne glede na videz odprte in proste družbe in na prepričanja neoliberalcev se krepi hiperadministriranje (Graeber, 2015).

mno hierarhičen moderni sistem, ki je frustrirajoč, a iz katerega ne vidijo izhoda, se obnašajo kot Sapolskyjevi pavijani, ali, lepše rečeno, kot Adorno-Horkheimerjeve avtoritarne osebnosti, ki lek za svojo podrejenost najdejo v zatiranju tistih pod njimi. Zdaj se lahko vzpostavi sinergija med infantiliziranimi množicami in infantilnimi, lahko tudi duševno bolnimi, vodji. Priskrbeti je treba še tiste grešne kozle spodaj, ki jih v resnici ni, ker niže od infantilizirane množice ni mogoče pasti. Absolutizirana hierarhija se mora dopolniti s konstrukcijo Drugih, ki določajo naš izpraznjeni Jaz z ne-bit-Drugi: Judi, Cigani, izbrisanimi, pedri, migranti ... Politika strahu in širjenja moralne panike je tako, žal, nujna sestavina sodobne vzpostavitve pasivizirane, moralno nekompetentne (infantilne) množice podrejenih in med seboj izoliranih posameznikov. Občasne volitve v reprezentativni demokraciji, ki jo dopolnjuje ekonomsko in ideološko proizvedeni egocentrični individualizem, to stanje fašizma prej proizvede, kot da bi ga lahko preprečil. Mehanična ločitev oblike demokracije (postopka) od njene substance (političnega etosa) nujno vodi v propad. To nam sporoča že Sokrat, ki ne verjame v možnost politike zunaj skupnosti vrlih. Motivi, ki so vodili njegove tožnike, Meleta, Anita in Likona, so vodili k poznejšemu koncu atenske demokracije in polisa. Danes se na ta iste motive sklicuje, kot na določajoče za demokracijo. Tovrstno odsotnost sposobnosti presodnosti (*phronesis*) bi lahko na sistemski ravni primerjali s shizofrenijo, tako kot je sploh evidentna skladnost med shizofrenijo in kapitalizmom, na kar sta pokazala Deleuze in Guattari. Shizofreno ravnanje množice pa še ne pomeni, da so njeni posamezniki shizofreniki. Pred tem so se odrekli presodnosti, ki se jo gre lahko tudi tisti, ki mu jo odrekajo. Gre za moralno, ki je določajoča za življenje v skupnosti, v avtoritarnih (vključno z avtopoetičnimi tehnokracijami) sistemih pa odveč, razen v obliki heteronomij sledništva.

Medtem ko se konstitucija fašistične drhali pokaže prej za moralno kot psihopatološko vprašanje, pa je treba razmerju morale in fašizma vendarle določiti mejo. Odločitve posameznikov na mikroravni, ki ustvarijo »male črne luknje«, same po sebi še niso fašizem. Ta poleg teh naključnih posamičnosti potrebuje še strukturne kulturne, zgodovinske in ekonomske determinante, ki omogočajo sinergijo celote. Zato je tudi boj proti tej sinergiji iracionalnega večdimenzionalen, a predvsem političen, tudi takrat, ko je psihoterapevtski.

## *Amor mundi?*

Temeljna značilnost kapitalizma je individualizacija, ki jo proizvaja načelo tržne konkurence. Tu smo ljudje postvarilo blago, tako kot vsak drug izdelek na trgovskih policah. Tržno načelo nas ne določa le kot tekmovalca na trgu delovne sile, ampak zadre v najbolj intimne pore posameznikovega življenja, predvsem tako, da razkraja skupnostni temelj človeškega bivanja. Na voljo imamo vrsto standardnih opisov sodobnega življenja:

V Britaniji nam ljudje, ki so prebili vse življenje v zaključenih prostorih – v šoli, na fakulteti, za šankom, v parlamentu – velevajo, naj se postavimo na svoje noge. Izobraževalni sistem je vsako leto bolj brutalno tekmovalen. Zaposlovanje je boj na življenje in smrt z množico drugih obupancev, ki se ženejo za čedalje bolj redkimi službami. Sodobni nadzorniki revežev pripisujejo ekonomskim okoliščinam individualno krivdo. Neskončna tekmovanja na televiziji hranijo nemogoče aspiracije kot pogodbe za resnične možnosti. Potrošništvo zapolnjuje družbeno praznino. Daleč od tega, da bi zdravilo bolezni izolacije, pa okrepi družbeno primerjavo do točke, ko smo porabili vse drugo in postanemo plen samih sebe. Družbeni mediji nas spravijo skupaj in ženejo narazen, ko nam omogočajo, da natančno kvantificiramo svoj družbeni položaj, ko vidimo, da imajo drugi ljudje več prijateljev in sledilcev kot mi. (Monbiot, 2016)

Niže ko smo na tekmovalni tržni lestvici, hujši je stresni boj in slabše so socialne in zdravstvene napovedi za posameznike. Izpostavljenost pandemijam depresivnosti, anksioznosti, zlorabam različnih substanc, odvisnosti od računalniških iger, nakupovanja, hazardiranja in drugih anomij raste, in kar je najbolj absurdno, da je ta rast sama plen dobičkonosnega poslovanja. Še zlasti je skrb zbujujoče to, da starši in vzgojno-izobraževalne institucije slepo prevzemajo kapitalistične vrednote, ki uničujejo tudi otroke. Življenje postaja čedalje bolj usmerjeno in nadzorovano prek množice tržno, administrativno in tehnološko vrednostno določenih imperativov, ki jih izvajajo institucije in se jim prilagajajo posamezniki, ki tu postajajo zgolj pasivni porabniki.

Ta razkroj skupnosti in družbenosti, ki je spremljal vzpon nacionalne države (praviloma v smeri liberalne demokracije) in individualizma, je bil v moderni površno razumljen kot emancipacijski proces, ker so bile predmoderne skupnostne oblike, kot na primer patriarhalna družina, upravičeno dojete kot represivne. A vznik nuklearne družine in vključitev žensk v mezdana razmerja je le polovična zgodba emancipacije.

Sodobna družbena gibanja, ki so se odrekla ideji, da je za emancipacijo potrebna zasedba državne oblasti in potem spreminjanje družbe skladno z ideološkim programom ali kakšno drugo politiko transcendence, so ubrala drugačno pot, ki predvideva *rekuperacijo skupnosti*. Gre za radikalno demokracijo in sisteme neposrednega odločanja, ki izhajajo iz inkluzivnega priznavanja pluralnosti skupnosti. Vzemimo za primer uporniške zapatistične majevske skupnosti z jugovzhoda Mehike, ki so od leta 1994 tako močno vplivale na spreminjanje radikalnih družbenih konceptov po svetu. Danes enak pristop spremljamo pri demokratičnem

komunalizmu<sup>11</sup> v Rožavi na severu Sirije. V obeh primerih gre za dolgotrajno izpostavljenost vojni in različnim oblikam izkoriščanja in zlorab. A za oba primera je bila značilna tudi »notranja« zloraba, ki so je bile deležne zlasti ženske. Rekuperacija skupnosti pomeni tam dobesedno revolucionarno spremembo vloge žensk v družini in avtonomnih političnih institucijah, ki so jih izoblikovali, in ne zgolj odpovedovanje ideji nacionalne države.

Represija ustvarja bedo in trpljenje, množico osamljenih in izoliranih ter zato nemočnih. V to kategorijo spadajo tudi različne oblike duševnih stisk. John Holloway pravi, da je na začetku *krik*:

Misli se rodijo iz besa in ne iz drže razuma, ne iz razmišljajočega-sedenja-in-reflektiranja-skrivnosti-obstoja, kar je konvencionalna podoba »mislecev«. Začnemo z zanikanjem, z neskladnostjo. Neskladnost lahko prevzame veliko oblik. Nerazločno momljanje nezadovoljstva, solze frustracij, krik besa, drzno rjojenje. Nelagodnost, zmedenost, hrepenenje, odločilna vibracija. Neskladnost prihaja iz naše izkušnje, ki je raznolika. (Holloway, 2002: 9)

Duševna stiska in celo duševna bolezen sta legitimni izhodišči, ki se pridružujeta pluralnosti sodobnih uporniških praks.<sup>12</sup> Vsi ti primeri temeljijo na obnovi sposobnosti skupnostnega sporazumevanja, odločanja in ravnanja na podlagi *amor mundi*. Tvorijo se medmrežje narativnih praks in od znotraj razkrajajo sistem, ki naj ne bi imel alternative.

Stiske in osamelost ljudi, brezperspektivnost, v katero jih je pahnil sistem tržnega tekmovanja in ki v prihodnosti, kot nam kaže v družbi dela brez dela, še ljudi ne bo več potreboval, je s fašizmom mogoče zlahka usmeriti v drugo (na prvi pogled podobno) smer. Tokrat ne govorimo o rekuperaciji skupnosti, ki sestoji iz revolucioniranja medsebojnih odnosov v smislu radikalne pluralnosti in enakopravnosti, ampak o konservativnem vračanju k tradicionalni skupnosti, k patriarhalni družini, plemenski identiteti, nacionalnih mitologijah tal-in-krvi (*Blut und Boden*), skratka, ko krik prestopi na temno stran. Proti temu je treba zbrati raztreščene koščke sestavljanke, jih sestaviti v zgodovinske naracije in nase sprejeti težo odločitve. Psihopati ne morejo postati avtoritarni vodje, ki bi se jim dopustilo, da svoje trpljenje spreminjajo v množično blaznost gona po smrti. Lahko pa pripomorejo k še kakšni perspektivi.

---

<sup>11</sup> Čeprav je ta politika vezana na tradicionalne izkušnje Kurdiv in njihovega dolgotrajnega soočanja z različnimi zatiralci, pa ne moremo mimo vpliva socialne ekologije Murraya Bookchina na Abdullaha Ócalana.

<sup>12</sup> Od antipsihiatrije šestdesetih let prejšnjega stoletja do akcij Iz-hoda v Sloveniji (glej Flaker in Rafaelič, 2012) je vrsta primerov, kjer se duševna stiska, zaprta v totalne institucije, razume kot potencial osvoboditve, kot korak iz *krika*.

## Literatura

- ADORNO W., THEODOR IN MAX HORKHEIMER (2002): *Dialektika razsvetljenstva*. Ljubljana: Studia humanitatis.
- ARENDT, HANNAH (2007): *Eichmann v Jeruzalemu*. Ljubljana: Študentska založba.
- ARISTOTEL (1988): *Politika*. Zagreb: Globus.
- BOOKCHIN, MURRAY (2005): *The Ecology of Freedom. The Emergence and Dissolution of Hierarchy*. Oakland: AK Press.
- CASTELLS, MANUEL (2009): *Communication Power*. Oxford, New York: Oxford University Press.
- DE CASTRO, EDUARDO VIVEIROS (2014): *Cannibal Methaphysics*. Minneapolis: Univocal Publishing (Kindle digital).
- DAHMER, HELMUT (2011): *Regression einer kritischen Theorie – Schicksale der »Psychoanalytischen Bewegung«*. Predavanje. Dostopno na: <http://www.rote-ruhr-uni.com/cms/Regression-einer-kritischen.html> (10. oktober 2016).
- DELEUZE, GILLES IN FÉLIX GUATTARI (2005): *A Thousand Plateaus*. Minneapolis in London: University of Minnesota Press.
- FLAKER, VITO IN ANDREJA RAFAELIČ (UR.) (2012): Iz-hod iz totalnih ustanov med ljudi. *Časopis za kritiko znanosti* XXXIX(250).
- FOUCAULT, MICHEL (1998): *Zgodovina norosti v času klasicizma*. Ljubljana: Založa \*cf.
- GRAEBER, DAVID (2015): *The Utopia of Rules: On Technology, Stupidity, and the Secret Joys of Bureaucracy*. Brooklyn, London: Melville House.
- HABERMAS, JÜRGEN (1983): *Moralbewusstsein und kommunikatives Handeln*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Vlg.
- HOLLOWAY, JOHN (2002): *Spreminjamo svet brez boja za oblast*. Ljubljana: Študentska založba.
- KANT, IMMANUEL (1987): Odgovor na vprašanje: Kaj je razsvetljenje. *Vestnik ZRC SAZU* VII(1): 9–13.
- MONBIOT, GEORGE (2016): Neoliberalism is creating loneliness. That's what's wrenching society apart. *The Guardian*, 12. oktober. Dostopno na: [https://www.theguardian.com/commentisfree/2016/oct/12/neoliberalism-creating-loneliness-wrenching-society-apart?CMP=share\\_btn\\_tw](https://www.theguardian.com/commentisfree/2016/oct/12/neoliberalism-creating-loneliness-wrenching-society-apart?CMP=share_btn_tw) (12. oktober 2016).
- REICH, WILHELM (1933): *Massenpsychologie des Faschismus. Zur Sexualökonomie der politischen Reaktion und zur proletarischen Sexualpolitik*. Kopenhagen-Prag-Zürich: Verlag für Sexualpolitik. Dostopno na: [https://archive.org/details/Reich\\_1933\\_Massenpsychologie\\_k](https://archive.org/details/Reich_1933_Massenpsychologie_k) (10. oktober 2016).
- DE SOUSA SANTOS, BOAVENTURA (2014): *Epistemologies of the South – Justice against Epistemicide*. Boulder, London: Paradigm Publishers.